

Jong, ongehuwd en in verwachting zijn leverde rond de jaren zestig een groot persoonlijk probleem op, zeker als een huwelijk met de verwekker geen optie was. De maatschappelijke afkeuring van seks voor het huwelijk was (nog) groot, abortus was vrijwel onbespreekbaar en beleidsmakers en wetenschappers vonden dat kinderen van ongehuwde moeders maar beter afgestaan konden worden. Enkele decennia later was dit allemaal drastisch veranderd. Dit rapport gaat over de vrouwen die dit is overkomen. Hoe hebben zij de zwangerschap en het afstand doen ervaren? Voelden ze zich onder druk gezet en door wie of wat? Door de herinneringen van afstandsmoeders centraal te stellen, kijkt deze studie verder dan alleen de officiële richtlijnen en dossiers van hulpverleningsinstanties. We onderzoeken de periode tussen 1956, toen de Adoptiewet in Nederland werd ingevoerd, en 1984, toen met de Wet Afbreking Zwangerschap abortus werd gelegaliseerd.

In opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Veiligheid en Justitie is dit onderzoek uitgevoerd door de Radboud Groep voor Historische Demografie en Gezinsgeschiedenis (Radboud Universiteit). Deze groep staat al decennia bekend om de specialisatie in de geschiedenis van moraal en feitelijk gedrag rond seksualiteit, gezinsvorming, voortplanting en huishouden, alsmede om de brede toepassing van vernieuwende historische onderzoeksmethodes. De studie is uitgevoerd onder leiding van prof. dr. Jan Kok, die regelmatig publiceert over voorechtelijke zwangerschap en ongehuwd moederschap in de 19^e en 20^e eeuw.

WODC-ONDERZOEK 2707

ISBN: 978-94-92380-40-1

BEKLEMD IN DE SCHARNIEREN VAN DE TIJD

BEKLEMD IN DE SCHARNIEREN VAN DE TIJD

BELEID, PRAKTIJK EN ERVARINGEN VAN AFSTAND TER ADOPTIE
DOOR NIET-GEHUWDE MOEDERS IN NEDERLAND TUSSEN 1956 EN 1984

Nynke van den Boomen, Jacques Dane, Yuliya Hilevych,
Joost Hoedemaekers, Evelien Walhout

JAN KOK

WODC-ONDERZOEK 2707

Radboud University

RADBOUD GROUP FOR
HISTORICAL DEMOGRAPHY
AND FAMILY HISTORY

BEKLEMD IN DE SCHARNIEREN VAN DE TIJD

BELEID, PRAKTIJK EN ERVARINGEN VAN AFSTAND TER ADOPTIE
DOOR NIET-GEHUWDE MOEDERS IN NEDERLAND TUSSEN 1956 EN 1984

Nynke van den Boomen, Jacques Dane, Yuliya Hilevych,
Joost Hoedemaeckers, Evelien Walhout

JAN KOK

Radboud University

**RADBOUD GROUP FOR
HISTORICAL DEMOGRAPHY
AND FAMILY HISTORY**

Beklemd in de scharnieren van de tijd. Beleid, praktijk en ervaringen van afstand ter adoptie door niet-gehuwde moeders in Nederland tussen 1956 en 1984

Nynke van den Boomen, Jacques Dane, Yuliya Hilevych, Joost Hoedemaeckers, Evelien Walhout en Jan Kok

ISBN: 978-94-92380-40-1

NUR-code: 695

In opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatie Centrum (WODC).

Foto omslag: Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad/Ton Nelissen

Deze foto mag niet worden gereproduceerd zonder voorafgaande toestemming van de auteursrechthebbende.

Opmaak en productie: Radboud Universiteit – Facilitair Bedrijf – Print & Druk, Nijmegen

© 2017, WODC Ministerie van Veiligheid en Justitie. Auteursrechten voorbehouden. Niets uit dit rapport mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale verwerking of anderszins, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het WODC.

MET DANK AAN DE AFSTANDSMOEDERS, AFSTANDSVADERS, AFSTANDSKINDEREN, OUD- HULPVERLENERS EN
DESKUNDIGEN, WIENS OPENHARTIGHEID EN WELWILLENDHEID OM HUN HERINNERINGEN EN KENNIS MET
ONS TE DELEN DEZE STUDIE MOGELIJK HEBBEN GEMAAKT.

SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING

In 2014 stelde kamerlid Marith Volp (PvdA) enkele Kamervragen, naar aanleiding van een uitzending van het KRO-programma Brandpunt, over de aard en omvang van gedwongen adoptie in Nederland sinds de invoering van de Adoptiewet in 1956. Na een rondetafelgesprek in het najaar van 2015 besloot toenmalig Minister van Veiligheid en Justitie Van der Steur tot een verkennend onderzoek naar de (gevolgen van) de afstandspraktijk in de periode tussen 1956 en 1980 en de lessen die daaruit voor het heden getrokken kunnen worden. Dit rapport is het eindresultaat van dit verkennend onderzoek. Het onderzoek richt zich op de periode tussen 1956, toen de Adoptiewet werd ingevoerd, en 1984, toen met de Wet Afbreking Zwangerschap abortus werd gelegaliseerd. Het doel van deze studie is om in kaart te brengen wat de aard, omvang en ervaren praktijk van afstand ter adoptie in de periode 1956-1984 waren en of de, veelal ongehuwde, afstandsmoeders al dan niet onder (maatschappelijke of religieuze) druk – in de vorm van formele dan wel informele dwang, drang of druk door maatschappelijke of godsdienstige normen en waarden – hun kind hebben afgestaan. De volgende deelvragen vormen hierbij de rode draad:

1. Kan een schatting worden gemaakt van het aantal vrouwen dat zich door maatschappelijke druk gedwongen voelde afstand te doen ter adoptie in de periode tussen 1956-1984? En zo ja, wat is die schatting?
2. Wat was het maatschappelijke beeld rondom afstandsmoeders in de periode 1956-1984?
3. Welke rechten hadden afstandsmoeders in die tijd?
4. Welke organisaties/instellingen hebben bij het afstand doen ter adoptie een rol gehad?
5. Wat zijn de ervaringen van de vrouwen die in deze periode kinderen hebben afgestaan ter adoptie en in hoeverre speelde (gepercipieerde) dwang hierin een rol?
6. In hoeverre hebben deze vrouwen behoefte aan hulpverlening (gehad)? En zo ja, welk soort hulpverlening?
7. Welke lessen zijn te trekken uit de wijze waarop deze vrouwen zijn bejegend?
8. Wat zijn de ervaringen van kinderen die in deze periode zijn afgestaan?

De decennia na de Tweede Wereldoorlog worden gekenmerkt door grote maatschappelijke veranderingen. De seksuele moraal, die volgens de voorgeschreven orde exclusief binnen het huwelijk thuishoorde, werd opener, vrijer: vanaf de jaren zeventig kwamen er steeds meer ongetrouwde stellen en alleenstaande moeders, anticonceptiemiddelen waren vrij verkrijgbaar. Gekeken naar de voorgeschreven orde veranderde in dit tijdsgewricht ook de maatschappelijke positie van afstandsmoeders. In de naoorlogse decennia bevond Nederland zich wat formele opstelling betreft tussen het conservatieve Ierland (waar afstandsmoeders sterk gestigmatiseerd werden door de katholieke kerk en de overheid) en de vooruitstrevende Scandinavische landen (waar ongehuwd zwangere vrouwen hulp kregen en in staat werden gesteld hun kind zelfstandig op te voeden en een opleiding te volgen). In ditzelfde tijdsgewricht ontstaat er ook een verandering in het denken over adoptie: de zogenaamde gesloten adoptie, waar de band tussen afstandsmoeder en-kind wordt doorgesneden, verschoof geleidelijk naar open adoptie, waarin contact tussen moeder en kind mogelijk blijft.

Om de Nederlandse adoptiepraktijk tussen 1956 en 1984 vanuit zoveel mogelijk invalshoeken te kunnen belichten, is er in dit onderzoek naast het brede literatuuronderzoek gebruik gemaakt van twee strategieën: archiefonderzoek van afstands- en adoptiedossiers en interviews met direct betrokkenen. Er zijn in totaal 79 gevallen uit het FIOM-archief bekeken en zeven gevallen bij de Raad voor de Kinderbescherming. De dossiers hebben echter de beperking dat het om formele verslaglegging gaat. Om beter inzicht te krijgen in de informele beleving van adoptie in de onderzoeksperiode zijn er daarom dertig interviews gevoerd met afstandsmoeders, afstandsvaders en afstandskinderen als ook met oud-hulpverleners. Om meer inzicht te krijgen in de wetenschappelijke achtergrond van de thematiek hebben er tevens interviews met deskundigen plaatsgevonden.

Om inzicht te krijgen in de adoptiepraktijk zijn de ervaringen van afstandsouders en (oud) FIOM-medewerkers afgezet tegen de weergave van deze praktijk in afstandsdossiers. Zodoende zijn de procedures rondom het afstand doen ter adoptie na invoering van de Adoptiewet in kaart gebracht. Daarbij worden de wettelijk te volgen richtlijnen en aangeboden keuzemogelijkheden besproken. Vooral echter wordt ingegaan op de uiteindelijke besluitvorming van adoptie door alle direct betrokkenen, zoals ervaren door afstandsmoeders enerzijds en maatschappelijk werkers anderzijds. We stellen hierbij dat de rol van ouders, hulpverleners en organisaties groot en tevens sturend is geweest. In relatie tot de vraag of hierbij al dan niet sprake is geweest van dwang, de hoofdvraag van dit rapport, luidt de conclusie dat deze niet gevonden wordt in de wettelijke kaders (formele dwang) maar dat informele dwang zich soms openbaarde in de vorm van het uitoefenen van druk tot een bepaalde gewenste besluitvorming door ouders, hulpverleners en instituties. Voorts is er sprake geweest van drang: onder een deel van de afstandsouders heerst het gevoel destijds onvoldoende geïnformeerd te zijn geweest over hun rechten en mogelijkheden.

Om inzicht te krijgen in de beleving van afstand ter adoptie zijn de interviews met afstandsmoeders naast elkaar gelegd. In het kader van de ervaringen en zorgarrangementen binnen de afstandspraktijk zijn tevens getuigenissen van afstandsvaders en -kinderen bekeken in relatie tot ervaringen van afstandsmoeders. De voornaamste conclusie van dit hoofdstuk luidt dat individuele ervaringen van het afstand doen ter adoptie en het relatieve verloop van trauma uiteenlopen, en dat de gewenste en vereiste nazorg sterk gepersonaliseerd is. We laten zien hoe traumatische herinneringen voor sommige afstandsmoeders reeds beginnen in de relatie met de eigen ouders, dat wil zeggen wanneer zij bang zijn de zwangerschap te openbaren, of zelfs eerder in de kindertijd. Voor anderen hangt de traumatische herinnering van adoptie vooral samen met stigmatisering tijdens de zwangerschap en na de adoptie; dit hield concreet in dat zij niet in staat waren deze gebeurtenissen met familie of partner te bespreken. De ontwikkeling van het persoonlijke trauma bepaalt in hoeverre adoptie en ouderschap uiteindelijk deel zijn geworden van de eigen identiteit gedurende het leven, en uiteindelijk welke type nazorg nodig werd en wordt geacht.

Met deze afzonderlijke onderdelen komen we tot de volgende antwoorden op de onderzoeksvragen:

1. Kan een schatting worden gemaakt van het aantal vrouwen dat zich door maatschappelijke druk gedwongen voelde afstand te doen ter adoptie in de periode tussen 1956-1984? En zo ja, wat is die schatting?

In de statistieken over adoptie, die gedurende de jaren vijftig, zestig, zeventig en tachtig zoal zijn gepubliceerd, is de afstandsmoeder een opvallende afwezige. Van de ruim vijftienduizend binnenlandse adopties tussen 1956 en 1984 gaan, op basis van de steekproef in deze studie, naar schatting tussen de dertienduizend en veertienduizend afstandsmoeders schuil. Sommige moeders hebben namelijk meerdere kinderen afgestaan ter adoptie. Op basis van deze studie is het daadwerkelijk bepalen van het aantal vrouwen dat zich gedwongen voelde hun kind af te staan niet te bepalen. Enerzijds komt dit door het bescheiden karakter van deze studie. Anderzijds ligt dit ook aan het feit dat het ingewikkeld is om gepercipieerde dwang aan te tonen in de ervaringen van de geïnterviewde vrouwen. In vraag 5 wordt hier verder op ingegaan.

2. Wat was het maatschappelijke beeld rondom afstandsmoeders in de periode 1956- 1984?

Aan het eind van de negentiende en begin van de twintigste eeuw werd de ongehuwde moeder als een gevallen vrouw beschouwd. Haar gedrag was in tegenspraak met het burgerlijke gezinsideaal. Deze ideaal schreef voor dat seksualiteit voorbehouden was aan gehuwde paren. Vanuit confessionele hoek werd door diverse initiatieven getracht om de ongehuwde moeder hulp en onderdak te verlenen en door (her-)opvoeding haar en de maatschappij te redden van haar subversief gedrag. Vanuit links-liberale kringen werd, met name door feministische groeperingen, gepleit voor seksuele voorlichting, geboortebeperving en emancipatoire hulpverlening aan de ongehuwde moeder en haar kind. Na de Tweede Wereldoorlog werd de positie van de ongehuwde moeder in onder meer de pedagogiek, psychologie en psychiatrie in toenemende mate geproblematiseerd. Begin jaren zestig werd de ongehuwde moeder beschouwd als een sociaal pathologisch fenomeen en gelijkgeschakeld aan andere verschijnselen van onmaatschappelijkheid als prostitutie en alcoholisme. Anders dan voorheen werd hier echter de conclusie aan verbonden dat het kind van een ongehuwde moeder beter af zou zijn bij een pleeggezin. Eind jaren zestig werd het debat over de positie van de ongehuwde moeder aangewakkerd. De voortschrijdende professionalisering van de hulpverlening droeg hier aan bij; de religieuzen en vrijwilligers die van oudsher werkzaam waren binnen de hulpverlening werden gradueel vervangen door degelijk opgeleide maatschappelijk werkers. Het werd vanaf midden jaren zeventig gebruikelijk dat de hulpverlening aan ongehuwde moeders werd geïntegreerd binnen de hulpverlening aan alle vrouwen. Met name door de maatschappelijk werkers werd daarbij de boodschap uitgedragen dat maatschappelijke uitsluiting van de ongehuwde moeder misplaatst en ongewenst was.

3. Welke rechten hadden afstandsmoeders in die tijd?

Er dient een onderscheid te worden gemaakt tussen de afstandprocedure en de adoptieprocedure. De eerste behelst het proces waarin de biologische moeder afstand deed van haar kind, zodat deze geadopteerd kon worden. De adoptieprocedure omvat de juridische procedure, waarbij de familierechtelijke betrekking tussen een kind en adoptieouders werd vastgelegd. De afstandprocedure werd ingezet als de moeder aangaf bij de huisarts of een hulpverlener van de FIOM of gelijkwaardige organisaties enzovoorts dat zij het kind na de geboorte wilde afstaan ter adoptie. Hier werd dan een melding van gemaakt bij de Raad voor de Kinderbescherming. Na de geboorte van het kind werd een verzoek ingediend om het kind toe te vertrouwen aan de Raad voor de Kinderbescherming. In principe had de moeder hiervoor drie maanden bedenktijd; een moeder kon dan alsnog van de afstand afzien. Als het gezag van de moeder geschorst was, kon het kind in een instelling dan wel in een pleeggezin worden geplaatst. Als een pleeggezin het afstandskind wenste te adopteren, kon het pleeggezin een verzoek tot adoptie indienen bij de rechter. Voorwaarde was dat de afstandsmoeder op de dag dat dit verzoek werd ingediend meerderjarig was. Tevens diende de afstandsmoeder het verzoek niet tegen te spreken, al kon de rechter een dergelijke tegenspraak in een later stadium naast zich neerleggen. De Nederlandse Adoptiewet was met name geschreven vanuit het belang van het afstandskind en, in diens kielzog, de pleegouders. De rechten van de afstandsmoeder speelden hierbij een ondergeschikte rol.

4. Welke organisaties/instellingen hebben bij het afstand doen ter adoptie een rol gehad?

De zorg voor onbedoeld zwangere meisjes en vrouwen was, mede onder invloed van de verzuiling, tot de jaren zeventig versnipperd in Nederland. Het hulpverleningsproces rondom afstand ter adoptie kon dan ook van persoon tot persoon verschillen. De belangrijkste doelgroep van de betrokken hulpverleningsinstanties werd gevormd door ongehuwde vrouwen, al blijkt uit deze studie dat ook gescheiden en gehuwde vrouwen hun weg vonden naar deze instanties om een kind ter adoptie af te staan. In de jaren vijftig, zestig en zeventig speelde de interne zorg voor ongehuwde moeders nog een grote rol. Door heel het land waren er speciaal daarvoor opgerichte tehuizen, van rooms-katholieke, protestants-christelijke en neutrale gezindte. De tehuizen hadden doorgaans een eigen verloskamer en kraamafdeling. Sommige vrouwen brachten hun zwangerschap door bij een gastgezin of bij familie. De bevalling kon dan thuis of in een ziekenhuis plaatsvinden. Uit de interviews blijkt dat sommige ouders de zorg voor hun zwangere dochter geheel in eigen handen besloten te nemen. Vanaf de jaren zeventig werd de ongehuwde moederschapzorg gecentraliseerd en opgenomen in de bredere context van de vrouwenhulpverlening. Welke weg een meisje of vrouw ook verkoos bij een ongewenste zwangerschap, het besluitvormingsproces ten aanzien van afstand ter adoptie kende veel verschillende actoren, die een meisje of vrouw in zowel formele als informele zin begeleidden, ondersteunden en konden beïnvloeden.

5. Wat zijn de ervaringen van de vrouwen die in deze periode kinderen hebben afgestaan ter adoptie en in hoeverre speelde (gepercipieerde) dwang hierin een rol?

De groep afstandsmoeders die wij in de dossiers en interviews zijn tegengekomen, is zeer divers. In het dossieronderzoek zijn er tachtig gevallen aangetroffen waarbij het kind daadwerkelijk is afgestaan, waarvan iets meer dan de helft van de moeders meerderjarig was ten tijde van de afstand. In vier gevallen was de afstandsmoeder gehuwd en in vier gevallen was de moeder ten tijde van de bevalling gescheiden. De achttien afstandsmoeders uit de interviews waren ten tijde van de bevalling allen ongehuwd. Van hen waren vier afstandsmoeders indertijd meerderjarig. In tegenstelling tot de interviews komen we in de dossiers een groep zowel meerder- als minderjarige afstandsmoeders tegen, die vanwege een licht-verstandelijke beperking of psychiatrische aandoening niet in staat waren of werden geacht hun eigen kind op te voeden. De verschillen in achtergrond, leeftijd enzovoorts maakt dat de ervaringen van afstandsmoeders sterk verschillend kunnen zijn. De verhalen die in deze studie worden besproken, zijn dan ook slechts indicatief voor het brede spectrum aan ervaringen onder Nederlandse afstandsmoeders.

Uit de dossiers en interviews blijkt dat veel afstandsmoeder al ver gevorderd waren in hun zwangerschap bij het inschakelen van hulpverlening. Bij het vaststellen van de zwangerschap speelde de moeder van de vrouw dikwijls een sleutelrol. Veel vrouwen waren te ver gevorderd in hun zwangerschap om nog voor een (clandestiene) abortus te kiezen. Ook het gevaarlijke karakter hiervan deed sommige afstandsmoeders besluiten de zwangerschap niet af te laten breken. Volgens protocol diende de keuze voor afstand ter adoptie een autonoom besluit te zijn van de moeder. Er waren echter veel actoren, zoals de huisarts, maatschappelijk werker en ouders, die een moeder konden beïnvloeden. Met name huisartsen speelden een poortwachtersrol bij de keuze een kind af te staan – zij presenteerden afstand ter adoptie vaak als enige alternatief als een huwelijk niet kon plaatsvinden – en hun invloed was vaak zwaarwegend voor de veelal minderjarige afstandsmoeders uit de interviews.

De vraag is dan ook in hoeverre afstandsmoeders, die tussen 1956 en 1984 hun kind hebben afgestaan, dit besluit autonoom hebben genomen of dat er toch sprake is geweest van een vorm van dwang, drang of druk. In deze studie is dwang geformuleerd als 'iemand tegen zijn of haar wil in noodzaken iets te doen of te laten'.¹ Er kan echter een onderscheid gemaakt worden tussen 'formele dwang' enerzijds en 'informele dwang' anderzijds. Formele dwang wordt door wetshandhavers en autoriteiten uitgeoefend. Informele dwang vindt echter buiten de wettelijke kaders plaats. In aanvulling op dwang speelt ook drang een rol. Dit omvat 'een zodanige beïnvloeding van de persoon dat hij of zij minder keuze heeft' in het maken van een beslissing. Hier gaat het dan meer om manipulatie dan om machtsuitoefening, hetgeen zich uit in het zinspelen op beloningen dan wel sancties op het gedrag, het achterhouden of verdraaien van informatie of het inspelen op gevoelens. Tenslotte kunnen ook maatschappelijke dan wel godsdienstige normen als druk worden ervaren, zonder dat er

¹ Deze definitie is gebaseerd op die van het Centrum voor Ethiek en Gezondheid (<https://www.ceg.nl>).

sprake is van directe machtsuitoefening of manipulatie. Deze begrippen van formele en informele dwang, drang en normatieve druk zijn niet eenvoudig in een schema te vervatten. Veel eerder zijn deze onderdeel van een glijdende schaal, waarbij expliciete, formele dwang het ene uiteinde vormt en het andere uiteinde bestaat uit de normatieve druk van maatschappelijke verwachtingen en de angst om buitengesloten te worden.

In beginsel was de hulpverlening aan ongewenst zwangere meisjes en vrouwen niet principieel voor of tegen het afstaan van een kind. In het merendeel van de dossiers, gedurende de gehele onderzoeksperiode, getuigt de rapportage van een zorgvuldig, afgewogen proces, waarin al dan niet het besluit werd genomen het kind af te staan ter adoptie. Deze twee zaken brengen ons tot de conclusie dat er, op basis van dit onderzoek, geen aanwijzingen zijn dat in Nederland tussen 1956 en 1984 sprake is geweest van formele dwang bij afstand ter adoptie. Hier moet echter de kanttekening bij worden geplaatst dat we geen diepgaand onderzoek hebben verricht naar afstandsprocedures in de protestants-christelijke, rooms-katholieke of neutrale tehuizen voor ongehuwde moeders. Zo hebben we bijvoorbeeld geen inzicht in de protocollen, die werden gehanteerd door de ordes en congregaties betrokken bij afstand ter adoptie in de onderzoeksperiode.

Over informele dwang is minder stellig een uitspraak te doen. Er waren in de formele procedure rondom afstand ter adoptie veel personen die mogelijkwerwijs invloed konden uitoefenen op de moeder, ook degenen die binnen de vastgelegde protocollen opereerden. De dossiers geven hier geen zicht op, omdat de rapportages vanuit de officiële richtlijnen zijn geschreven. Het is te betwijfelen of afwijkingen van het protocol ook daadwerkelijk gerapporteerd werden. Wij hebben in de dossiers geen bewijs van afwijkingen gevonden. De interviews geven echter reden tot een andere conclusie. Er is zeker sprake geweest van gepercipieerde informele dwang tot het afstaan van het kind in de onderzoeksperiode. De ervaringen van de afstandsmoeders uit de interviews laten zien dat huisartsen, maatschappelijk werkers, ouders en andere betrokkenen een moeder dusdanig onder druk konden zetten, dat zij bij het maken van de keuze haar kind af te staan geen gehoor meer kon geven aan haar eigen wens om het kind te houden.

Bovendien lijkt er ook in veel gevallen sprake te zijn geweest van drang. Voornamelijk bij minderjarige afstandsmoeders waren de ouders een belangrijke machtsfactor binnen de besluitvorming. De maatschappelijk werker kon deze invloed niet altijd afdoende doorbreken, ook al probeerden hulpverleners door een-op-eengesprekken te achterhalen wat de moeder eigenlijk zelf wilde. De boodschap van de omgeving om het kind af te staan kon echter al dusdanig door een moeder zijn geïnternaliseerd dat zij niet in staat was om werkelijk autonoom een afweging te maken. Meerderjarige afstandsmoeders hadden ogenschijnlijk meer invloed op de afstandsprocedure. Toch werd ook bij hun keuze gekeken naar de standpunten van de ouders, ook al hadden deze vrouwen een baan en een zelfstandig bestaan. Voor hen was vaak een belangrijke overweging dat zij niet zelfstandig in staat waren om een kind op te voeden. Tegenwicht bieden aan de ouders was vaak moeilijk voor hulpverleners. Maar ook hulpverleners, zowel maatschappelijk werkers als huisartsen, konden al te zeer van invloed zijn bij de besluitvorming. Met hun professionele kennis konden zij het vooruitzicht op ongehuwd moederschap dusdanig kleuren dat een moeder ervan overtuigd raakte dat zij haar kind niet zelfstandig kón opvoeden. De informanten geven aan dat zij destijds niet afdoende zijn geïnformeerd, noch over de gevolgen van de

afstand ter adoptie, noch over hun rechten en mogelijkheden – zoals een bijstandsuitkering na 1965 – als alleenstaande ouder.

De normatieve maatschappelijke dan wel godsdienstige druk van met name de jaren vijftig, zestig en zeventig lijkt voor veel geïnterviewde afstandsmoeders van doorslaggevende rol te zijn geweest. De dreiging zichzelf door ongehuwd moederschap buiten de samenleving te plaatsen, was voor veel vrouwen genoeg reden om te besluiten het kind af te staan. De moeder kon – zo werd hun althans door hulpverleners verteld – na de afstand ter adoptie verder gaan met haar leven; ze kon een opleiding afmaken, gaan werken en een man vinden om een gezin mee te stichten. Voor veel afstandsmoeders is dit tijdsbeeld moeilijk uit te leggen aan hun (afstands)kinderen. De conservatieve ideaalbeelden, de normen en waarden, ten aanzien van huwelijk, seksualiteit en gezin leken in de jaren vijftig, zestig en vroege jaren zeventig onaantastbaar. Voor de latere generaties zijn deze echter maar moeilijk voor de geest te halen. De normatieve druk die afstandsmoeders in het verleden hebben ervaren, heeft hun dan ook reële keuzevrijheid ten aanzien van afstand ter adoptie ontnomen. Deze generatie vrouwen is door hun ongewenste zwangerschap beklemd komen te zitten in de scharnieren van de tijd. Slechts enige jaren later hadden zij veel meer mogelijkheden gehad – zoals bijvoorbeeld de mogelijkheid om een kind zelfstandig op te kunnen voeden – dat zij in een ander tijdperk tot een heel andere beslissing hadden kunnen komen.

6. In hoeverre hebben deze vrouwen behoefte aan hulpverlening (gehad)? En zo ja, welk soort hulpverlening?

Veel informanten hebben in latere levensfasen met uiteenlopende psychische en psychosomatische problemen te kampen gekregen, die zij kunnen herleiden naar hun ervaringen rondom het afstaan van hun kind ter adoptie. Zij benoemen deze ervaringen als traumatisch en geven aan dat het – door zichzelf of de omgeving opgelegde – taboe op de afstand ter adoptie hun trauma door de jaren heen versterkt heeft. De verwerking van deze gebeurtenissen, of het gebrek hieraan, is voor iedere afstandsmoeder anders. De emoties rondom de afstand ter adoptie kunnen ook verweven zijn met andere gebeurtenissen tijdens kindertijd, puberteit of andere levensfasen. De aard en ontwikkeling van het persoonlijke trauma en de fase waarin een afstandsmoeder zich bevindt, is echter bepalend geweest voor de manier waarop zij met haar eigen emotionele kwesties om is gegaan en aan welk type nazorg zij behoefte heeft en/of heeft gehad.

Vijftien van de zestien afstandsmoeders uit de interviews hebben contact gezocht met lotgenoten, via de FIOM dan wel via stichting De Nederlandse Afstandsmoeder of diens voorganger. In bijna de helft van de gevallen waren deze vrouwen actief in praatgroepen, waarin zij hun ervaringen met lotgenoten konden delen. Het besef dat zij niet alleen stonden in hun ervaringen hielp voor sommige vrouwen al in het helingsproces. Het mede organiseren van praatgroepen en het bijstaan van lotgenoten boden voor een aanzienlijk deel van de afstandsmoeders een heilzaam proces van zelfhulp. Sommige vrouwen traden in de openbaarheid met hun ervaringen, door mee te doen aan tv-programma's of een bijdrage te leveren aan boeken over adoptie. Een andere vorm van nazorg werd gezocht in individuele behandeling bij een psycholoog. Lichaamstherapie, zoals meditatie, bleek voor sommige vrouwen behulpzaam bij het verwerkingsproces. Daarnaast kon het inzien van het afstandsdossier en het vinden van algemene informatie over adoptie en traumaverwerking

helpen bij het verwerkingsproces. Ook de hereniging met het afstandskind kon helpen om de afstand ter adoptie een plaats te geven, al blijkt het ontwikkelen van een relatie tussen afstandsmoeder en afstandskind geheel eigen uitdagingen met zich mee te brengen. Sommige afstandsmoeders hebben de afstand ter adoptie een plek kunnen geven, terwijl anderen blijvend behoefte hebben aan nazorg. Nazorg voor deze groep vrouwen vraagt dan ook om maatwerk. Het is belangrijk dat er nu en in de toekomst hun de mogelijkheid geboden wordt om de grootschalige gevolgen van afstand ter adoptie in het hier en nu en in de toekomst leefbaar te maken en te houden.

7. Welke lessen zijn te trekken uit de wijze waarop deze vrouwen zijn bejegend?

Begin jaren zestig raakte binnen de hulpverlening het standpunt in zwang dat de band tussen moeder en kind het beste zo vroeg en abrupt mogelijk verbroken diende te worden. Zo kon het kind zich beter hechten aan een nieuw gezin en kon de afstandsmoeder verder gaan met haar leven. De emoties die bij de afstand loskwamen, waren vaak erg heftig. Bij veel vrouwen is er sprake van dissociatie: emoties werden volledig uitgeschakeld en zo zijn er 'zwarte gaten' in het geheugen ontstaan. Het gebrek aan herinneringen hebben sommige vrouwen kunnen aanvullen met het lezen van hun afstandsdossier. Al blijkt het lezen van dit dossier soms weer nieuwe emoties los te maken, omdat het tijdsgebonden vakjargon en de situatieschetsen in de rapportage niet of nauwelijks aansluiten op de herinneringen en de beleving van de afstandsmoeder zelf.

De geïnterviewde afstandsmoeders melden veelal dat zij niet mochten of konden praten over hun ervaringen. De afstand ter adoptie was een taboeonderwerp voor henzelf en/of hun omgeving. Dit stilzwijgen werkte de ontwikkeling van een persoonlijk trauma in de hand, met voor veel afstandsmoeders ingrijpende, zeer uiteenlopende problemen tot gevolg. Hun ervaringen leren hoe schadelijk het stilzwijgen en hoe helend het spreken over een dusdanig verreikende gebeurtenis als afstand ter adoptie kan zijn. Het is dan ook van belang dat afstandsmoeders op blijvende wijze worden uitgenodigd hun herinneringen te delen.

Aan het einde van ieder interview hebben wij informanten gevraagd naar hun visie op afstand ter adoptie. Waar het welzijn van het kind en de adoptieouders centraal staan binnen de adoptiewetgeving is er weinig aandacht voor het lot van de afstandsmoeder. Het volledig doorsnijden van de banden tussen moeder en kind wordt door nagenoeg alle informanten als zeer traumatisch en onwenselijk aangemerkt. Bijna alle geïnterviewde vrouwen stellen dat zij ten tijde van hun zwangerschap de gevolgen van de gesloten adoptie nooit hebben kunnen overzien. Het verdriet veroorzaakt door de abrupte scheiding tussen moeder en kind is dusdanig groot dat de gevolgen ervan pas later in het leven duidelijk worden. De gesloten vorm van adoptie wordt dan ook door alle afstandsmoeders afgewezen. Juist het ontbreken van informatie over het opgroeiende kind heeft voor meer leed gezorgd bij veel afstandsmoeders. Eén informant geeft aan dat een goed contact tussen alle partijen zeer gewaardeerd wordt en zelfs helpt in het helingsproces.

Maar niet alleen de afstandsmoeder is gebaat bij openheid en contact tussen alle partijen van de adoptiedriehoek. Het recht op afstammingsinformatie is hierbij ook zwaarwegend. In aansluiting op het recente rapport van de *Staatscommissie herijking ouderschap* zou de zwakke of eenvoudige adoptie – waarbij het kind een juridische band met

de oorspronkelijke ouders en familie behoudt en daarnaast een juridische band met de adoptieouders en -familie krijgt – dan ook uitkomst kunnen bieden en zo desgewenst het zo ingrijpende doorsnijden van banden tussen biologische ouders en kind kunnen voorkomen. Zo kan er toch een band bestaan tussen kind en de oorspronkelijke familie, zonder de rechten van de adoptieouders te schenden. De ervaringen van afstandsmoeders in dit onderzoek vertalen zich echter vooraleerst in een pleidooi voor openheid en een oplettend oog voor het welzijn van de afstandsmoeder bij adoptie, en in haar kielzog de afstandsvader, omdat afstand ter adoptie net zo goed levenslang gevolgen heeft voor de afstandsmoeder en -vader als voor het afgestane kind en de adoptieouders.

8. Wat zijn de ervaringen van kinderen die in deze periode zijn afgestaan?

In dit onderzoek zijn slechts twee afstandskinderen geïnterviewd. Gezien de beperkte omvang van deze studie is ervoor gekozen om het onderzoek op te bouwen rondom de afstandsmoeder. De ervaringen van de twee afstandskinderen zijn dan ook geanalyseerd in het licht van die van de afstandsmoeder. Deze studie is echter te kleinschalig om afdoende inzicht te bieden in de ervaringen van in Nederland geboren en geadopteerde kinderen, die tussen 1956 en 1984 werden afgestaan. Verder onderzoek is dan ook wenselijk om deze specifieke groep binnenlandse adoptiekinderen goed in beeld te kunnen brengen.

Slotbeschouwing: Een plaats voor de afstandsmoeder in ons maatschappelijk bewustzijn

Tijdens één van de interviews merkte een afstandsmoeder op dat de adoptiedriehoek een gelijkzijdige driehoek is, maar dat de afstandsmoeder toch een vaak – bewust en onbewust – genegeerde stem is in de maatschappelijke dialoog rondom afstand ter adoptie. Voor de generatie vrouwen die in de jaren vijftig, zestig en zeventig een kind afstonden, was het vaak een opgelegd stilzwijgen dat hen in de weg heeft gestaan openlijk te praten over hun ervaringen. Voor familie en omgeving van een afstandsmoeder was het doorgaans schaamte – over de voorechtelijke zwangerschap, over het niet voldoen aan de verwachtingen van de gemeenschap om hen heen enzovoorts – dat ervoor zorgde dat de afstand ter adoptie een taboeonderwerp werd. De angst voor de veroordeling door de gemeenschap heeft echter ook op latere generaties afstandsmoeders een grote invloed gehad. Met de komst van meerdere opties bij onbedoelde zwangerschap is afstand ter adoptie op een andere manier een taboeonderwerp geworden: een moeder staat haar kind niet af. Er zijn veel mogelijkheden om een zwangerschap te voorkomen. Bovendien is alleenstaand dan wel ongehuwd moederschap niet langer een maatschappelijk probleem. Er zijn immers genoeg mogelijkheden om als alleenstaande ouder een kind op te voeden. Waarom komt een moeder dan toch tot de keuze om haar kind af te staan? De angst voor maatschappelijke veroordeling om afstand ter adoptie kan voor een afstandsmoeder genoeg reden zijn om haar verhaal nooit met de buitenwereld te delen.

Deze studie pleit ervoor de afstandsmoeder een gelijkwaardige plaats in de adoptiedriehoek en, daarmee tegelijkertijd, in ons maatschappelijk bewustzijn te geven; en met haar de afstandsvader. Zonder de afstandsouders is er geen adoptie. Zo kan er ook voor de afstandsouders openlijk aandacht komen voor de grote emotionele gevolgen die afstand

ter adoptie heeft op een mensenleven. Sinds de jaren tachtig hebben sommige afstandsmoeders – en, in mindere mate, afstandsvaders – hun verhaal gedeeld. Ze hebben eindelijk hun stilzwijgen weten te doorbreken; een stilzwijgen dat hun vaak door hulpverleners, familie en bekenden – goedbedoeld of niet – was opgelegd. Juist de stilte heeft, zoals blijkt uit deze studie, het trauma van de afstand ter adoptie alleen maar vergroot. De geïnterviewde vrouwen laten ook zien dat stilzwijgen geen nut heeft gehad, omdat hun trauma in een latere levensfase ook zonder woorden nog de kop kon opsteken, als depressie, burn-out of een andere psychische dan wel psychosomatische aandoening. Praten over hun ervaringen heeft echter voor de meeste vrouwen in dit onderzoek sterk geholpen om te leren leven met het afstaan van hun kind.

Deze studie is niet representatief. De geïnterviewde vrouwen in dit onderzoek zijn in zekere zin geëmancipeerd. Zij hebben het initiatief genomen om hun ervaringen en herinneringen met ons en de buitenwereld te delen. Er is echter nog steeds een grote groep vrouwen – en mannen! – die hun verhaal nog nooit met iemand hebben gedeeld. Naar de omvang van deze groep kunnen we alleen maar gissen, omdat er geen cijfers bekend zijn over afstandsouwers. In de samenleving in het algemeen en in de sociale en psychologische hulpverlening in het bijzonder zouden er faciliteiten kunnen worden gecreëerd die het voor afstandsmoeders, met in hun kielzog afstandsvaders en afstandskinderen, mogelijk maakt om over hun – in veel gevallen traumatische – verleden te spreken. Wij pleiten tevens voor een diepgaande vervolgstudie, waarin een grotere groep afstandsouwers aan het woord kan komen. Zo kan er een helderder beeld worden geschetst van wat veel geïnterviewde vrouwen als het zwartste hoofdstuk in hun leven beschouwen. Door de kleinschaligheid van deze studie is er simpelweg nog teveel verborgen gebleven. Alleen door openhartigheid en acceptatie kan er in ons maatschappelijk bewustzijn een plaats komen voor de afstandsmoeder én afstandsvader. Een plaats die kan bijdragen aan het verwerken van het trauma veroorzaakt door afstand ter adoptie.

Jong, ongehuwd en in verwachting zijn leverde rond de jaren zestig een groot persoonlijk probleem op, zeker als een huwelijk met de verwekker geen optie was. De maatschappelijke afkeuring van seks voor het huwelijk was (nog) groot, abortus was vrijwel onbespreekbaar en beleidsmakers en wetenschappers vonden dat kinderen van ongehuwde moeders maar beter afgestaan konden worden. Enkele decennia later was dit allemaal drastisch veranderd. Dit rapport gaat over de vrouwen die dit is overkomen. Hoe hebben zij de zwangerschap en het afstand doen ervaren? Voelden ze zich onder druk gezet en door wie of wat? Door de herinneringen van afstandsmoeders centraal te stellen, kijkt deze studie verder dan alleen de officiële richtlijnen en dossiers van hulpverleningsinstanties. We onderzoeken de periode tussen 1956, toen de Adoptiewet in Nederland werd ingevoerd, en 1984, toen met de Wet Afbreking Zwangerschap abortus werd gelegaliseerd.

In opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum van het Ministerie van Veiligheid en Justitie is dit onderzoek uitgevoerd door de Radboud Groep voor Historische Demografie en Gezinsgeschiedenis (Radboud Universiteit). Deze groep staat al decennia bekend om de specialisatie in de geschiedenis van moraal en feitelijk gedrag rond seksualiteit, gezinsvorming, voortplanting en huishouden, alsmede om de brede toepassing van vernieuwende historische onderzoeksmethodes. De studie is uitgevoerd onder leiding van prof. dr. Jan Kok, die regelmatig publiceert over voorechtelijke zwangerschap en ongehuwd moederschap in de 19^e en 20^e eeuw.

WODC-ONDERZOEK 2707

ISBN: 978-94-92380-40-1

BEKLEMD IN DE SCHARNIEREN VAN DE TIJD

BEKLEMD IN DE SCHARNIEREN VAN DE TIJD

BELEID, PRAKTIJK EN ERVARINGEN VAN AFSTAND TER ADOPTIE
DOOR NIET-GEHUWDE MOEDERS IN NEDERLAND TUSSEN 1956 EN 1984

Nynke van den Boomen, Jacques Dane, Yuliya Hilevych,
Joost Hoedemaekers, Evelien Walhout

JAN KOK

WODC-ONDERZOEK 2707